

Рощина І. О.,кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри публічного та міжнародного права
Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ НОРМ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА У ПОПЕРЕДЖЕННІ КОРУПЦІЇ: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

Анотація. Дана наукова стаття присвячена актуальній темі – шляхам підвищення ефективності норм кримінального права у попередженні корупції. З моменту проголошення незалежності України, корупцію розглядають як безпосередню загрозу національній безпеці, стабільності та економічному зростанню держави. Негативні наслідки цього явища полягають у тому, що воно руйнує такі важливі конституційні засади, як принципи соціальної справедливості та рівності всіх перед законом. Рівень корупції в Україні не тільки високий порівняно з іншими державами, а й безупинно зростає і це сьогодні сповна відчувають і розуміють всі громадяни України. Однак, поява нового антикорупційного законодавства, зміни, що відбуваються в суспільстві, та високий рівень корупційної злочинності в Україні зумовлюють необхідність подальшої наукової розробки цієї проблематики. Досліджено шляхи підвищення ефективності норм кримінального права у попередженні корупції. Проведено аналіз основних показників корупційної злочинності за 2017-2021 роки, а також визначені шляхи підвищення ефективності норм кримінального права у попередженні корупції. Зазначено, що для повного та об'єктивного дослідження шляхів підвищення ефективності норм кримінального права у попередженні корупції слід також проаналізувати: а) якій кількості осіб у цих зареєстрованих справах було пред'явлено підозру в скоєнні правопорушення; б) скільки кримінальних справ було направлено до суду; в) скільки осіб було притягнуто до кримінальної відповідальності. Однак, при аналізі цих статей видно, що деякі з них не містять чіткої диспозиції, а також мають дуже малі заходи, які абсолютно не дають жодного профілактичного значення. Іншими словами, чим більше приймається нових статей або вноситься зміни та доповнення до чинних статей КК України для боротьби з корупцією, тим більше спостерігається її зростання. Особливо це стосується ст. 368 КК України найбільш спрямовану на боротьбу з корупцією. Про те, що у нашій державі бракує справжньої боротьби з корупцією, а тільки є окремі показові випадки такої боротьби, яскраво свідчать приклади вчинення особами корупційних дій. З метою більш повного та об'єктивного аналізу шляхів підвищення ефективності норм кримінального права було досліджено законодавство деяких зарубіжних країн.

Ключові слова: корупція, підвищення, ефективність, норми, кримінальне право, попередження.

Roshchina I. O. Ways of increasing the efficiency of criminal law in the prevention of corruption: national and international experience

Abstract. This scientific article is devoted to a topical topic – ways to improve the effectiveness of criminal law norms in preventing corruption. Since the declaration of Ukraine's independence, corruption has been seen as a direct threat to national security, stability and economic growth of the state. The negative consequences of this phenomenon are that it destroys such important constitutional principles as the principles of social justice and equality of all before the law. The level of corruption in Ukraine is not only high compared to other states, but also constantly growing, and all citizens of Ukraine fully feel and understand this today. However, the emergence of new anti-corruption legislation, changes taking place in society and the high level of corruption crime in Ukraine necessitate further scientific development of this issue. Ways to increase the effectiveness of criminal law norms in preventing corruption are explored. An analysis of the main indicators of corruption crime for 2017-2021 was carried out, as well as ways to improve the effectiveness of criminal law norms in the prevention of corruption. It is noted that for a complete and objective study of ways to improve the effectiveness of criminal law norms in preventing corruption, it is also necessary to analyze: a) how many persons were suspected of committing an offense in these registered cases; b) how many criminal cases were sent to court; c) how many persons were brought to criminal responsibility. However, when analyzing these articles, it can be seen that some of them do not contain a clear disposition, and also have very small measures that do not give any preventive value at all. In other words, the more new articles are adopted or amendments and additions are made to the current articles of the Criminal Code of Ukraine to combat corruption, the more its growth is observed. This especially applies to Art. 368 of the Criminal

Code of Ukraine is most aimed at fighting corruption. The fact that there is a lack of a real fight against corruption in our country, and there are only individual demonstrative cases of such a fight, is clearly evidenced by the examples of individuals committing corrupt acts. For the sake of a more complete and objective analysis of ways to improve the effectiveness of criminal law norms, the legislation of some foreign countries was studied.

Key words: *corruption, promotion, efficiency, norms, criminal law, prevention.*

Постановка проблеми. З моменту проголошення незалежності України корупцію розглядають як безпосередню загрозу національній безпеці, стабільності та економічному зростанню держави. Негативні наслідки цього явища полягають у тому, що воно руйнує такі важливі конституційні засади, як принципи соціальної справедливості та рівності всіх перед законом. Рівень корупції в Україні не тільки високий порівняно з іншими державами, а й безупинно зростає і це сьогодні сповна відчувають, і розуміють всі громадяни України.

У даний час Україна отримала 32 бали зі 100 можливих в Індексі сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index – CPI) за 2021 рік. Показник знизився на один бал, і тепер Україна посідає 122 місце зі 180 країн у CPI [1].

Про необхідність термінової боротьби з корупцією в Україні не лише вважає народ її, а й багато закордонних діячів про це критично заявляють. Держсекретар США Ентоні Блінкен заявив, що Україна через корупцію втрачає приблизно 30% свого ВВП [2].

У 2021 році аудиторями Європейського союзу було зроблено аналіз та звіт про стан та боротьбу з корупцією в Україні, в якому було зазначено, що корупція та захоплення держави олігархами – це головні проблеми України [3].

У своєму аудиті Європейська рахункова палата зосередилася на високорівневій або великій корупції. Під нею аудиторі розуміють зловживання владою на високому рівні, від якого вигоду отримує невелика група людей, тоді як усьому суспільству це завдає «серйозної та масштабної шкоди». Саме таку корупцію вона вважає за головну перешкоду для розвитку України [4].

Метою цієї статті є дослідження підвищення ефективності норм кримінального права у попередженні корупції.

Стан дослідження. Аналіз джерел і публікацій свідчить, що корупцію досліджують фахівці різних галузей науки, які пропонують шляхи протидії цьому негативному явищу. Із закордонних учених вагомий внесок

у вивчення корупції зробили Р. Андерсон, І. Амундсен, А. Дрейер, Д. Кауфман, Р. Клітгаард, Д. Ледерман, В. Міллер, Дж. Най, М. Олсон, С. Дж. Пундей, С. Роуз-Аккерман, Д. Трейсман та багато інших.

Вітчизняні вчені Л. Багрій-Шаматов, В. Журавський, М. Камлик, М. Мельник, М. Михальченко, О. Михальченко, Є. Невмержицький та ін., також досліджують стан корупції в Україні і ведуть пошук шляхів боротьби з цим злом.

Однак, поява нового антикорупційного законодавства, зміни, що відбуваються в суспільстві та високий рівень корупційної злочинності в Україні, зумовлюють необхідність подальшої наукової розробки цієї проблематики.

Виклад основного матеріалу. Згідно ст. 1 Закону України від 14.10.2014 «Про запобігання корупції»:

– корупція це використання особою, зазначеною у частині першій статті 3 цього Закону, наданих їй службових повноважень чи пов’язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у частині першій статті 3 цього Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов’язаних з ними можливостей;

– неправомірна вигода – грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру, які обіцяють, пропонують, надають або одержують без законних на те підстав [5].

У німецькому законодавстві поняття «корупція» законодавчо не визначено. У країні використовують термін «хабарництво», тобто зловживання службовою особою владою з приватною чи політичною вигодою [6, С. 357].

Виходячи з вищевикладеного визначення поняття «корупція», а також примітки

ст. 45 Кримінального кодексу України (далі КК України), корупційні правопорушення можна поділити на дві групи.

1. Кримінальні правопорушення, які вважаються корупційними виключно за умови їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем. Це кримінальні правопорушення, передбачені: ст. 191; ст. 262; ст. 308; ст. 312; ст. 313, ст. 320; ст. 357; ст. 410.

2. Корупційні кримінальні правопорушення, передбачені конкретними статтями КК України: ст. 210; ст. 354; ст. 364¹; ст. 365²; ст. 368–369² [7].

Виходячи з кількості вищезгаданих статей КК України, можна зробити висновок про те, що нібито є достатня їх кількість для успішної боротьби з корупцією. Однак при аналізі цих статей видно, що деякі з них не містять чіткої диспозиції, а також мають дуже малі заходи, які абсолютно не дають жодного профілактичного значення. Іншими словами, чим більше приймається нових статей або вноситься зміни та доповнення до чинних статей КК України для боротьби з корупцією, тим більше спостерігається її зростання. Особливо це стосується ст. 368 КК України найбільш спрямовану на боротьбу з корупцією.

Законодавець за період самостійності України не тільки двічі знижував санкції за корупцію, а й з ч. 1 ст. 368 КК України виключив конфіскацію майна. У КК України, прийнятому у 2001 р., ст. 368 було доповнено покаранням – штрафом від 750 до 1500 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а 13 травня 2014 року – доповнено також арештом на строк від трьох до шести місяців. Такий вибір міри покарання і відсутність конфіскації майна за ч. 1 ст. 368 КК України, з урахуванням корумпованості суддівського корпусу і фальсифікації матеріалів справи, а також подальшої перекваліфікації вчиненого злочину з будь-якої частини ст. 368 КК України на ч. 1 цієї статті, дає можливість корупціонеру не тільки легко уникнути реально заслуженої кримінальної відповідальності, а й зберегти все, що набув злочинним шляхом.

Про небажання вести дієву боротьбу з корупцією в нашій країні свідчить саме перейменування ст. 368 КК України з «Одержання хабара» на «Прийняття пропозиції, обіцянки або одер-

жання неправомірної вигоди службовою особою». У зв'язку з тим, що ставлення громадян України до хабарників явно негативне, а сам термін «хабарник» став образливим для тих, хто бере хабарі, та для більшості депутатів Верховної Ради України, вони вирішили дати цьому виду злочину нову, більш лагідну назву. Отже, після відбуття міри покарання, якщо, звісно, така відбудеться, хабарник буде говорити, що й судимість була не за хабар, а за прийняття пропозиції неправомірної вигоди. Всенародно оголошена боротьба з корупцією не стала нормою суспільно-політичного життя країни, а тому успіхів у боротьбі з нею найближчим часом не передбачається.

Про те, що в нашій державі бракує справжньої боротьби з корупцією, а тільки є окремі показові випадки такої боротьби, яскраво свідчать приклади вчинення особами корупційних дій. Так, 1 лютого 2022 року НАБУ та САП затримала представника одного із столичних забудовників на пропозиції та наданні неправомірної вигоди голові Державної інспекції архітектури та містобудування України (ДІАМ) за отримання сертифікату про прийняття в експлуатацію закінченого будівництвом об'єкта у Києві. Слідство встановило, що затриманий запропонував очільнику ДІАМ близько 120 тис. дол. США за те, аби Інспекція незаконно видала сертифікат про прийняття в експлуатацію багатоповерхівки у Києві, попри наявні порушення [8].

За процесуального керівництва Лівобережної окружної прокуратури міста Дніпра повідомлено про підозру керівнику одного з відділів облуправління Держпродспоживслужби в отриманні неправомірної вигоди (ч. 3 ст. 368 КК України). За даними слідства, посадовець вимагав від представника підприємства 20 тис грн за позитивний розгляд скарги відносно підприємства та невключення його до плану перевірок на поточний рік [9].

В якості ще одного прикладу вчинення корупційних дій, можна навести те, що 7 грудня 2022 року слідчий суддя Вищого антикорупційного суду Ярослав Шкодін обрав запобіжний захід бізнесмену Борису Кауфману, якого затримали детективи НАБУ, у вигляді тримання під вартою із альтернативною заставою у 129 млн грн. Це повідомив Центр протидії корупції [10].

Варта уваги в контексті досліджуваного питання і вироки, які виносять суди. Так, Шевченківський районний суд м. Києва 28 вересня 2022 року розглянув у підготовчому судовому засіданні, в залі Шевченківського районного суду міста Києва, обвинувальний акт у кримінальному провадженні № 12022110000000066, по обвинуваченню, щодо уродженця смт Володарське, Донецької обл., громадянина України, раніше не судимого, у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого за ч. 1 ст. 368 КК України. Суд встановив, що обвинувачений діючи умисно, зловживаючи своїм службовим становищем, усвідомлюючи суспільно-небезпечний характер своїх дій, передбачаючи суспільно небезпечні наслідки і бажаючи їх настання, перебуваючи у приміщенні АЗС «Окко», отримав неправомірну вигоду у вигляді грошових коштів в сумі 50 000 гривень за надання в оренду приміщень, чим вчинив одержання службовою особою неправомірної вигоди для себе за вчинення такою службовою особою в інтересах того, хто надає неправомірну вигоду будь-якої дії з використанням наданого їй службового становища, тобто, кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 368 КК України. [11].

17 жовтня 2022 року в м. Києві Вищий антикорупційний суд (далі – Суд) розглянув у відкритому судовому засіданні кримінальне провадження № 42017160000000412, щодо обвинувачених: уродженця м. Кілія Одеської області, який має вищу освіту, одружений, у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 368 КК та уродженки м. Кілія Одеської області, яка має вищу освіту, заміжня, у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 368 КК. Суд встановив, що обвинувачені вчинили корупційне кримінальне правопорушення. Розпорядженням Президента України від 25.08.2015 № 676/2015-рп уродженця м. Кілія Одеської області призначено на посаду голови Кілійської районної державної адміністрації Одеської області (далі – Кілійська РДА). Обіймаючи зазначену посаду, обвинувачений мав владні повноваження і був службовою особою, яка займає особливо відповідальне становище. Водночас, обвинувачена, уродженка м. Кілія Одеської області перебуваючи з 01.07.2017 на посаді головного спе-

ціаліста відділу агропромислового розвитку Кілійської РДА у своїй діяльності мала повноваження щодо вимог діючого законодавства до оренди землі. На початку 2017 року голова Кілійської РДА та головний спеціаліст Кілійської РДА вступили у злочинну змову, з метою одержання неправомірної вигоди за оформлення документів щодо суборенди (оренди) земельної ділянки, загальною площею 2 га із земель водного фонду, які перебувають у запасі на території Вилківської міської ради Одеської області. Суд визнав обвинувачених винуватими у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 368 КК України [12].

З метою підвищення ефективності норм кримінального права у попередженні корупції, а також з урахуванням колишньої на той час обстановкою розповсюдження корупції, нами двічі – у 2012 та 2016 роках, пропонувалося внести необхідні зміни до статті 368 КК України. Зокрема, у санкціях цієї статті необхідно було відновити конфіскацію майна та значно збільшити міру кримінального покарання. Проте, до цього часу так і не вжито жодних реальних заходів для підвищення ефективності норм кримінального права у попередженні корупції [13, с. 343].

Як свідчить статистика, найбільш зареєстровано правопорушень за статтями 364 та 368 КК України. Так, за ст. 368 КК України у 2017 році було зареєстровано 2086 правопорушень, у 2018 році 2189 правопорушень, у 2019 році – 1744 правопорушень, у 2020 – 1607, за півроку 2021 року – 1143 правопорушення. За ст. 364 КК України у 2017 році було зареєстровано 3995 правопорушень, у 2018 році – 3589 правопорушень, у 2019 році – 4371 правопорушень, у 2020 році – 4060 правопорушень, за півроку 2021 року – 2423 правопорушення.

Для повного та об'єктивного дослідження шляхів підвищення ефективності норм кримінального права у попередженні корупції слід також проаналізувати:

а) якій кількості осіб у цих зареєстрованих справах було пред'явлено підозру у скоєнні правопорушення; б) скільки кримінальних справ було направлено до суду; в) скільки осіб було притягнуто до кримінальної відповідальності.

За ст. 364 КК України із зареєстрованих правопорушень було вручено підозр

у 2017 році – 248, у 2018 році – 301, у 2019 році – 153, у 2020 році – 131, за 6 місяців 2021 року – 144. Направлено кримінальних справ до суду: 2250, у 2019 році – 108, у 2020 році – 109, за 6 місяців 2021 року – 103. Було притягнуто осіб до кримінальної відповідальності у 2017 році – 16, у 2018 році – 5, у 2019 році – 2, у 2020 році – 6 осіб.

З вище наведених даних видно, що з кожним роком кількість підозрюваних і скерованих до суду справ зменшується, як і кількість вироків, що набули чинності. Говорячи про скорочення зареєстрованих корупційних правопорушень, необхідно сказати і про укриття цих правопорушень від реєстрації.

Про ухилення правоохоронних органів від реєстрації всіх заяв і повідомлень про вчинення злочинів свідчать і дані Судової адміністрації України, із яких чітко вбачається, що 2020 року до судів надійшло значно більше скарг, ніж у попередні роки, на бездіяльність слідчого та прокурора стосовно не внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань – 37 826, що становило майже 50% від загальної кількості одержаних скарг, з яких судом розглянуто та задоволено – 22 853 (або 60,4%), проти 21 832 (або 53%) у 2019 році. Все це закономірно породжує безкарність і корупційну діяльність, сприяє підвищенню її організованості, а також формує в суспільстві обстановку вседозволеності [14].

Характерно, що корупційні правопорушення найчастіше скоюють працівники правоохоронних органів. Так, за 2020 рік ними було скоєно 194 правопорушення, з них 154 було кваліфіковано за ст. 368 КК України. Друге місце посідають державні службовці. Усього ними було скоєно 74 правопорушення, із них 41 правопорушення, передбачене ст. 368 КК України. Третє місце посідають посадові особи місцевого самоврядування. Вчинено ними лише 49 правопорушень, 14 із них кваліфіковані за ст. 368 КК України. Отже, корупцією вражені найбільше правоохоронні органи, які мають вести боротьбу із цим злом [2].

Тому можна зробити висновок про те, що відомості офіційної статистичної звітності не відображають справжнього рівня корупційної злочинності, оскільки в системно корум-

пованій країні правоохоронні органи так само вражені корупцією, як і інші сфери держави. Наявні статистичні дані є лише віддзеркаленням «бажання» реальних перетворень і підтверджують тезу про тотальну імітацію боротьби з корупцією. Тут слід також зазначити, що існує пряма залежність між економічним рівнем розвитку держави та рівнем корупції в країні – чим вище такий рівень, тим менший рівень корупції.

Статистичні дані щодо вчинення корупційних правопорушень значно відрізняються від думки громадян та підприємців щодо цього питання. Так, громадяни України вважають, що найбільше корупції на митниці (4,5 із 5 можливих), у судах (4,43), парламенті (4,37), прокуратурі (4,33) та медицині (4,32). Підприємці ж бачать зловживання не лише на митниці (4,19) та парламенті (4,08), а й у будівництві великої інфраструктури (4,07), приватизації (4,04) та земельних відносинах (4,01) [15].

Однією з головних причин цієї розбіжності, на нашу думку, є низька поінформованість громадян щодо роботи органів, які традиційно належать до антикорупційної інфраструктури. Це Національне антикорупційне бюро України, Спеціалізована антикорупційна прокуратура, Національне агентство із запобігання корупції та Вищий антикорупційний суд.

Щодо закордонного досвіду кримінальної відповідальності осіб, які вчинюють корупційні злочини, в якості прикладів можна навести деякі країни.

Так, Ст. 178 Кримінального уложення Королівства Нідерланди ввела сувору відповідальність для осіб, які дають подарунок або тільки обіцяють вручити подарунок для того, щоби вплинути на ухвалення рішення, яке розглядається суддею у справі, у вигляді ув'язнення на термін до 6 років. Коли подарунок або обіцянка такого подарунку отримано для того, щоби засудити невинну особу у кримінальній справі, то Уложення в цій ситуації встановлює покарання для хабародавця до 9 років позбавлення волі [16, С.152].

Кримінальна відповідальність за корупційні злочини у Сполучених Штатах Америки передбачена у Федеральному КК Сполучених Штатів Америки (Главі 11 «Хабарництво, підкуп та конфлікт інтересів» Титулу 18 Зводу законів Сполучених Штатів Америки). Покаранням

за вчинення корупційного злочину на федеральному рівні може бути штраф, який (як і в більшості держав) залежить від суми хабара, позбавлення волі строком до двадцяти п'яти років [17, с. 182–183].

Найсуворішим покаранням за корупційні кримінальні правопорушення в країнах, для яких характерний аналізований підхід, є позбавлення волі на строк до п'ятнадцяти років. Представником цієї групи є Італія. Протягом тривалого часу саме цю державу вважали однією з найбільш корумпованих європейських держав. Щодо італійського кримінального законодавства, то новий закон передбачив збільшення покарань, застосовуваних за вчинення окремих корупційних кримінальних правопорушень. Наприклад, за крадіжку державних коштів (ст. 314) карають позбавленням волі від чотирьох до десяти років, а за підкуп суду (ст. 319) – позбавленням волі від чотирьох до дванадцятироків [6, с. 358, 359].

Висновок. Отже, узагальнюючи вище викладене можемо зазначити, що корупційні правопорушення як найбільше скоюють правоохоронні органи, але вони ще займаються і прикриттям цього роду правопорушень. Законодавець, своєю чергою, систематично, не враховуючи поширення, знижує кримінальну відповідальність їх вчинення. У цьому законо-

мірно постає питання посилення ефективності боротьби з цим злом. Норми кримінального права повинні служити тим цілям, які чітко і однозначно впливають із ст. 3 Конституції і викладені в ч. 1 ст. 1 КК України. Якщо цього не відбувається, то суспільство не підтримує такі норми, а отже вони виявляються неефективними і не мають профілактичного ефекту. Тому, з метою підвищення ефективності норм кримінального права у попередженні корупції, на нашу думку, необхідно:

1) структуру ст. 368 КК України зробити з двох частин і викласти у наступній редакції:

Стаття 368. «Одержання хабара»

1. Одержання службовою особою в будь-якому вигляді хабара у розмірі до десяти мінімальних заробітних плат за виконання чи невиконання в інтересах того, хто дає хабара, чи в інтересах третьої особи будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища, – карається позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років та з конфіскацією майна.

2. Одержання хабара у розмірі більше десяти мінімальних заробітних плат, – карається позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Україна в Індексі сприйняття корупції – 2021. URL: <http://cpi.ti-ukraine.org/#/>
2. Корупція в цифрах: як змінюється кількість покараних, оцінка українців і місце в рейтингах. URL: <https://ru.slovoidilo.ua/2021/07/23/infografika/obshhestvo/korrupciya-cifrax-kak-menyaetsya-kolichestvo-nakazannyh-ocenka-ukraincev-i-mesto-rejtingah>
3. Аудит великої корупції: чи змінить підтримку Києва звіт ЄС про «захоплену державу». URL: <https://www.eurointegration.com.ua/rus/articles/2021/10/4/7128565/>
4. Доповідь: ЄС неефективно підтримує боротьбу з корупцією в Україні. URL: <https://www.dw.com/ru/korrupciej-v-ukraine-es-nejeffektivno-podderzhivaet-borbu-s-neju/a-59286625>
5. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. URL: https://ips.ligazakon.net/document/t14_1700
6. Бондаренко О. С. Концепція кримінально-правової протидії корупції: монографія. Суми : СумДУ, 2021. 472 с. URL: <https://openarchive.nure.ua/server/api/core/bitstreams/532bb096-c5a6-4de8-8938-6db4edb9b978/content>
7. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
8. НАБУ і САП викрили спробу підкупу голови ДІАМ. Національне антикорупційне бюро. URL: <https://nabu.gov.ua/novyny/nabu-i-sap-vykryly-sprobu-pidkupu-golovy-diam>
9. Хабар за непроведення перевірки на підприємстві – на Дніпропетровщині викрито начальника відділу Держпродспоживслужби. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/xabar-za-neprovedennya-perevirki-na-pidprijemstvi-na-dnipropetrovshhini-vikrito-nacalnika-viddilu-derzprodspozivsluzbi>

10. Юрій Тарасовський. ВАКС відправив у СІЗО бізнесмена Кауфмана із альтернативою застави у 129 млн грн. URL: <https://forbes.ua/news/vaks-vidpraviv-u-sizo-biznesmena-kaufmana-iz-alternativoyu-zastavi-u-129-mln-grn-07122022-10325>

11. Вирок Вищого антикорупційного суду м. Києва від 17 жовтня 2022 року у справі № 502/1960/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106766112>

12. Вирок Шевченківського районного суду м. Києва від 28 вересня 2022 року у справі № 761/11833/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106536919>

13. Рощина І.О. Корупція в Україні: стан та заходи боротьби: матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Реалізація державної політики в міжнародному вимірі» (9 грудня 2016 року). Київ : НАВС, 2016. С. 342–345.

14. Загальний стан злочинності та протидії їй на території України за 2020 рік (у порівнянні зі статистичними даними за 2013–2019 роки). URL: <https://naspravdi.today/uk/2021/04/02/zahalnyy-stand-zlochynnosti/>

15. Негативні тенденції та низька обізнаність: кілька тез про дослідження від НАЗК. URL: <https://ti-ukraine.org/blogs/negatyvni-tendentsiyi-ta-nyzka-obiznanist-pro-shho-govoryt-masshtabne-doslidzhennya-shhodo-korup>

16. Кікалішвілі М.В. Світовий досвід реалізації антикорупційної політики та його застосування в Україні. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2019. № 6. С. 151–154. URL: <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2019/6/35.pdf>

17. Бондаренко О. С. Покарання за корупційні злочини: компаративіське дослідження. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 3. С. 180–183.